

HODIMIR SIROTKOVIĆ

ULOGA PROSVJETNOG ODJELA ZAVNOH-a U IZGRADNJI
SISTEMA PROSVJETE I ŠKOLSTVA NA OSLOBOĐENIM
PODRUČJIMA HRVATSKE

1.

Sve do osnivanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (kratica ZAVNOH) u proljeće 1943. godine prosvjetni rad na oslobođenim područjima Hrvatske razvijao se na temelju pojedinačnih regionalnih uputa organa naroda vlasti, te uputa Prosvjetnog odsjeka Izvršnog odbora AVNOJ-a iz mjeseca prosinca 1942. godine. Nakon osnivanja Inicijativnog odbora ZAVNOH-a 1. ožujka 1943. u ličkom selu Ponoru (kraj Titove Korenice) petorica njegovih djelatnih članova podijelili su međusobno poslove i zadatke oko organizacije narodne vlasti. Vlatka Babić, učiteljica iz Crikvenice, preuzima u Inicijativnom odboru organizaciju prosvjete. Već 31. svibnja 1943. Inicijativni odbor ZAVNOH-a izdaje opširne upute okružnim NOO-ima »O unapređenju kulturno-prosvjetnog rada na oslobođenim područjima«.¹ Svaki NOO trebao je organizirati vlastiti kulturno-prosvjetni odbor (kratica KPO) odnosno komisiju, koji trebaju rukovoditi cjelokupnim školskim i izvanškolskim radom na području konkretnog NOO-a. Te svibanjske upute ZAVNOH-a predstavljaju izuzetan napor da se na oslobođenim područjima Hrvatske organizira prosvjetno-kulturni rad u svim mogućim aktualnim oblicima. Dok je prije rata državna vlast isključivo rukovodila školstvom, ZAVNOH nastoji preko kulturno-prosvjetnih odbora obuhvatiti što veći broj prosvjetnih radnika i zainteresiranih građana — aktivista društveno-političkih organizacija da svojim inicijativama pomognu bolji i kvalitetniji rad škola. Kulturno-prosvjetni odbori odnosno komisije počinju djelovati kao organizatori i animatori prosvjetne politike i u njima već prepoznajemo rudimente društvenog upravljanja u prosvjetnim institucijama narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske.

Odmah nakon konstituiranja ZAVNOH-a, na njegovu Prvom zasjedanju na Plitvicama (13—14. lipnja 1943), pri njegovu Izvršnom odboru formiran je *Prosvjetni odjel ZAVNOH-a*, koji pristupa organizaciji prosvjetnih odjela i odsjeka u svim nižim organima vlasti. Osnivanje Prosvjetnog odjela predstavljalo je značajan korak u stvaranju jedinstvenog sistema prosvjete i školstva u Hrvatskoj. Odjel nastoji okupiti što veći broj prosvjetnih radnika na oslobođenom području; on organizira i mnogobrojne učiteljske tečajeve za osposobljavanje istaknutih omladinaca i omladinki, te vojnih invalida za učiteljske dužnosti. Odjel izrađuje minimalne i maksimalne nastavne programe za osnovne škole, zatim programe za četiri razreda srednje škole i za analfabetske i učiteljske tečajeve. On se brine za otvaranje novih škola i ravnomjernu raspodjelu učiteljskog kadra na pojedinim oslobođenim područjima. U toku druge polovice 1943. godine Odjel osniva i prve partizanske gimnazije i druge srednje stručne škole; uz mnoge od njih organiziraju se i đачki domovi.²

Krajem 1943. godine imamo u oslobođenom dijelu Hrvatske ovakvu organizacijsku shemu prosvjetnih organa: u mjesnim, općinskim i kotarskim narodnooslobodilačkim odborima organiziran je prosvjetni odsjek, u pravilu s jednim odbornikom kao prosvjetnim referentom. Uz njega djeluje kulturno-prosvjetni odbor kao pomoćni i kontrolni društveni organ. U višim organima vlasti, okružnim i oblasnim narodnooslobodilačkim odborima, djeluju prosvjetni odjeli, u pravilu s više referenata, sa svojim kulturno-prosvjetnim odborima. Na vrhu te ljestvice prosvjetnih organa i društvenih prosvjetnih institucija nalazi se Prosvjetni odjel ZAVNOH-a ili kako se nazivao u drugoj polovici 1944. — *Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a*. Kada je ZAVNOH početkom siječnja 1945. otišao u oslobođenu Dalmaciju i smjestio se u Šibeniku, zaključkom pete sjednice Predsjedništva ZAVNOH-a (održane 20. siječnja 1945) odjeli ZAVNOH-a promijenili su ime u povjereništva, pa je tako i Odjel za prosvjetu dobio naziv *Povjereništvo za prosvjetu ZAVNOH-a*. Nakon osnivanja prve Narodne vlade Hrvatske (u Splitu, 14. travnja 1945) Povjereništvo za prosvjetu dobilo je novi naziv — *Ministarstvo prosvjete*, a za prvog ministra prosvjete imenovan je Ante Vrkljan.³

2.

Vlatka Babić, pročelnik Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, govoreći 11. prosinca 1943. na konferenciji delegata okružnih NOO-a o prosvjetnoj politici ZAVNOH-a toga doba, rekla je u uvodu i ovo: »Prosvjetna politika kao važan dio općeg programa našeg narodnooslobodilačkog pokreta zauzima vidno mjesto u njegovom cjelokupnom organiziranju... Bez pismenosti i općeg obrazovanja nema ni jake političke svijesti, a od pravilne prosvjetne politike zavisi uveliko i naš politički rad i naši politički uspjesi. Stoga je i posve naravno da ZAVNOH posvećuje sve više pažnje oko podiza-

nja opće prosvjete i provođenja pravilne prosvjetne politike.« U tom istom govoru Vlatka Babić iznosi podatak da krajem 1943. na oslobođenom području Hrvatske djeluje preko 500 osnovnih škola, za koje je Odjel u tom momentu mogao prikupiti podatke, a također i 5 nižih srednjih škola.⁴

U prvoj polovini 1944. godine Prosvjetni odjel ZAVNOH-a znatno je razgranao svoj rad. U to vrijeme on je podijeljen na dva odsjeka. Prvi odsjek bavio se problemima organizacije osnovnih škola i analfabetskih tečajeva, a drugi odsjek organizacijom rada srednjih škola i općeobrazovnih tečajeva. Odjel je po utvrđenom planu poticao otvaranje novih škola, posebno u krajevima gdje se njihov manjak najviše osjećao. Zbog pomanjkanja stručnih nastavnika Odjel je i dalje nastojao pomoću kraćih ili duljih učiteljskih tečajeva osposobiti što više pomoćnog učiteljskog kadra. U tom razdoblju Odjel izdaje i brojne upute za podizanje pedagoške, stručne i političke spreme učitelja. Odjel organizira i specijalne male radionice za izradu školskih ploča i računala, te učeničkih tablica i pisaljki. On potiče adaptaciju i izgradnju novih školskih prostorija, gdje je god to bilo materijalno moguće.

U proljeće 1944. izlazi iz štampe prva »Početnica« za osnovne škole, koju su izradili suradnici Odjela. Učiteljima se pomaže u radu izdavanjem metodskih priručnika za rad u pojedinim predmetima. Suradnici Odjela za prosvjetu ZAVNOH-a pišu brojne nastavne materijale iz fizike, biologije, kemije, povijesti, književnosti. Među tim suradnicima su neki današnji akademici JAZU: Drago Grdenić, Ivan Supek i Hrvoje Iveković i drugi. U Odjelu se štampaju i teze Otokara Keršovanija kao osnovni vodič za marksističko učenje nacionalne povijesti.

Posebna je briga Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a *obrazovanje odraslih*, a u prvom redu organizacija aktivnosti na opismenjavanju naroda i boraca. Već u studenom 1943. Odjel je izradio jedinstveni plan i program analfabetskih tečajeva u ukupnom trajanju od 60 sati nastave. Krajem 1943. Odjel osniva Narodni univerzitet ZAVNOH-a koji počinje organizirati različite općeobrazovne i stručne tečajeve za odrasle.

3.

Nakon Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a (Topusko, 8—9. V. 1944) Odjel za prosvjetu ZAVNOH-a priprema se za preuzimanje školstva u novooslobođenim krajevima. U to vrijeme izdaje se druga »Početnica« i »Bukvar«, osnivaju nove radionice za izradu školskog pribora i namještaja. Krajem lipnja 1944. održan je u Topuskom i *Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske*, na kojem se također raspravljalo i o organizaciji prosvjete i djelovanju škola na oslobođenom području.

Dne 3. kolovoza 1944. u prostorijama Odjela sazvana je *Konferencija o književnom jeziku*, na kojoj je bilo zaključeno da Srbi i Hrvati imaju jedan književni jezik, koji u školama treba

nazivati — narodnim jezikom. Oba su pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna, pa će čitanke u Hrvatskoj biti tiskane objema pismima. U pogledu upotrebe pravopisa Konferencija je zaključila da će se u Hrvatskoj primjenjivati Boranićev pravopis u izdanju iz 1928. godine, »izuzevši interpunkcije koje trebaju ostati logičke«. Pri Odjelu je osnovana tada i posebna *Komisija za književni jezik*, kojoj je stavljena u zadatak izrada kratkih pravopisnih uputa za sporne i osjetljive slučajeve različitih interpretacija primjene zajedničkog književnog jezika.⁵

Inicijativom Odjela održano je u Glini 21—23. kolovoza 1944. *Zemaljsko savjetovanje prosvjetnih radnika* za krajeve južno od rijeke Save. Na tom savjetovanju utvrđeni su konkretni zadaci za prosvjetni rad u nastupajućoj školskoj godini 1944/45. Odlučeno je među ostalim da se nastavno gradivo za niže srednje škole rasporedi na tri razreda, a za više — na četiri razreda. Vjeronauk se uvodi kao fakultativni predmet samo u nižim razredima gimnazije. Učiteljske škole moraju trajati četiri godine, radi kvalitetne obuke budućih nastavnika.⁶ Na temelju savjetovanja u Glini posebna komisija izradila je naknadno nastavni plan i program za potpunu srednju školu, koju je Odjel prihvatio kao privremeni program za školsku godinu 1944/45. Tada su u Hrvatskoj ukinute građanske škole i sve privatne srednje škole, pa je tako stvorena gimnazija kao jedinstveni tip srednje škole u Hrvatskoj. Prema raspoloživim podacima krajem 1944. djeluju u oslobođenoj Hrvatskoj 33 srednje škole s preko 10.000 učenika.

Krajem 1944. Odjel zaključuje da se učiteljski tečajevi za pomoćne učitelje produže od tri na pet mjeseci trajanja. Izrađeni su i novi programi za petomjesečne tečajeve, jer su okolnosti očito zahtijevale sve kvalitetniji učiteljski kadar. Odjel također nastoji da se obnove sve dotadašnje redovite učiteljske škole. U glavnom gradu Dalmacije Splitu počela je u ožujku 1945. raditi Viša pedagoška škola kao prva slobodna viša škola na teritoriju Hrvatske i Jugoslavije.⁷

Na temelju sugestija prethodno održanih savjetovanja prosvjetnih radnika, Odjel je 25. rujna 1944. objavio i novi nastavni plan i program za osnovne škole. Tim je planom predviđeno četverogodišnje trajanje osnovnih škola. Utemeljena programska osnova mogla se proširiti ili skratiti, već prema konkretnim materijalnim i kadrovskim prilikama pojedinog kraja. To je bio i posljednji nastavni plan i program koji je Odjel izradio do završetka rata; u njemu je mnogo sistematičnije bio određen cjelokupni nastavni sadržaj osnovne škole i dane preciznije upute za njegovo izvođenje.⁸

U mjesecu listopadu 1944. godine Odjel je izdao i prvi broj lista *Narodna prosvjeta*, koji je počeo donositi članke i rasprave o školskoj i široj prosvjetnoj problematici.⁹ Krajem 1944. osnivaju se i posebne osnovne škole pripadnika narodnosti u Hrvatskoj, zatim mnogi novi analfabetski i općeobrazovni tečajevi. Krajem 1944. djeluje na oslobođenom području Hrvatske preko 20 narodnih sveučilišta. Oni organiziraju mnogobrojna popularna predava-

nja iz različitih područja znanosti, kulture i suvremenih društvenih zbivanja. Zbog posebne važnosti rada narodnih sveučilišta na obrazovanju građana Odjel donosi 15. prosinca 1944. godine nove i podrobnije upute o njihovom radu. U njima se preporučuje da »predavanja moraju biti što popularnija«, da njih ne treba čitati, već pristupačnim načinom predavati kako bi slušaoci što lakše razumjeli i imali što više koristi od održanog predavanja. U uputama se nadalje preporučuje da se predavanja organiziraju u domovima kulture ili drugim prikladnim prostorijama. Savjetuje se, nadalje, da narodna sveučilišta nastoje pozvati i predavače iz drugih mjesta, da sadržaji predavanja ili ciklusi predavanja budu tematski što raznovrsniji. Savjetuje se da se odrede stalni dani i vrijeme predavanja u pojedinom tjednu i da prosvjetne organizacije vode upornu propagandu kako bi za rad narodnih sveučilišta pridobile što širi krug slušalaca.¹⁰

Za vrijeme djelovanja Odjela za prosvjetu ZAVNOH-a u Šibeniku, u prvoj polovici 1945. godine, kada se Odjel nazvao *Povjereništvom za prosvjetu*, bilo je objavljeno još nekoliko novih uputa iz oblasti prosvjete. Spominjemo ovdje tek uputu o otvaranju i organizaciji stručnih škola, te uputu o izobrazbi stručnih kadrova.¹¹

Na temelju iznesenih činjenica možemo argumentirano zaključiti da je Prosvjetni odjel ZAVNOH-a već u toku narodnooslobodilačkog rata uspio izgraditi sve osnovne elemente novog, demokratskog i naprednog sistema prosvjete i školstva na oslobođenim područjima Hrvatske.

BILJEŠKE

¹ Upute Inicijativnog odbora ZAVNOH-a o unapređenju kulturno-prosvjetnog rada na oslobođenom teritoriju objavljene su u integralnom tekstu u knjizi *ZAVNOH — zbornik dokumenata 1943.*, izd. IHRPH, Zagreb 1964, dok 58, str. 136—141.

² O svemu tome vidi u knjizi nav. u bilj. 1. ove dokumente: dok. 89 — privremeni nastavni plan za osnovne škole; dok. 114 — o radu gimnazije u Otočcu; dok. 130 — izvještaj Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a o njegovu radu u razdoblju od ožujka do kolovoza 1943; dok. 139 — organizacija jednomjesečnih učiteljskih tečaja; dok. 144 — prijedlozi o unapređenju općeg i stručnog školstva; dok. 147 — minimalni privremeni nastavni plan i program za osnovne škole; dok. 163 — upute o osnivanju analfabetskih tečajeva; dok. 163a — nacrt plana i programa za analfabetske tečajeve; dok. 171 — izvještaj odjela o organizaciji prosvjetnog rada na terenu dat. 16. XI. 1943. i dr.

³ O tome više vidi u raspravama Hodimira Sirotkovića, *Rad ZAVNOH-a u Šibeniku*, Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, br. 4, Split 1978, str. 178. i 183.

Isti autor, *Osnivanje prve vlade Federalne Hrvatske u Splitu 14. travnja 1945. godine*, Zbornik radova Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941—1945, izd. IHRPD, Split 1981, str. 1016.

⁴ Referat Vlatke Babić održan na konferenciji delegata okružnih NOO o prosvjetnoj politici ZAVNOH-a, objavljen je u Zborniku dokumenata nav. u bilj. 1, str. 581—588.

⁵ O tom pitanju vidi dva dokumenta. U Zborniku nav. u bilj. 1 vidi dok. 195, str. 630. Dokument je datiran 29. studenoga 1943; u njemu Prosvjetni odjel ZAVNOH-a iznosi svoje konkretne priloge o jedinstvenom načinu pisanja na području Hrvatske geografskih imena, imena ustanova, rednih brojeva i glagolskih oblika futura.

Drugi dokument objavljen je u knjizi *ZAVNOH — zbornik dokumenata 1944/II*, izd. IHRPH, 1975, dok. 70, str. 237—238. U tom se dokumentu opširnije iznose u tekstu spomenuti zaključci Konferencije o književnom jeziku.

⁶ Vidi *ZAVNOH — zbornik dokumenata 1944/II* (cit. u bilj. 5), dok. 76, str. 253—255.

⁷ Mihajlo Ogrizović, *Djelatnost ZAVNOH-a na prosvjetnom polju u godini 1944*, zbornik Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj 1944. godine, izd. JAZU, Zagreb 1976, str. 87—88.

⁸ Isto, str. 82—83.

⁹ Isto, str. 84.

¹⁰ Upute za rad narodnih sveučilišta, *ZAVNOH — zbornik dokumenata 1944/II* (cit. u bilj. 5), dok. 149, str. 541—542.

¹¹ Hodimir Sirotković, *Rad ZAVNOH-a u Šibeniku*, cit. u bilj. 3, str. 185.

HODIMIR SIROTKOVIĆ

THE ROLE OF THE EDUCATION SECTION OF THE TERRITORIAL ANTIFASCIST COUNCIL OF NATIONAL LIBERATION OF CROATIA IN CREATING THE EDUCATION AND SCHOOL SYSTEM IN THE LIBERATED REGIONS OF CROATIA

In his presentation the author studies the most important documents of the Education Section of the Territorial Antifascist Council of National Liberation of Croatia within the period from its establishing on March 1, 1943 to the end of the war, which effected the successful creation of the elements of a new, democratic and progressive system of education and schools in the liberated regions of Croatia. The author concludes that the establishing of the Education Section of the Territorial Antifascist Council of National Liberation of Croatia was an important step in the creation of a unified system of education and schooling in Croatia during the National Liberation War. The author studies the plan of education institutions in the liberated regions of Croatia. There is special emphasis on the efforts of the Education Section to draw up minimum and maximum curricula for elementary schools, the curriculum for the four lower grades of secondary school, the curriculum for teachers' training courses, organised in order to create a personnel of assistant teachers. During the second half of 1943 the first partisan grammar schools were established in Croatia. In the spring of 1944 the first Primer for elementary schools was published, while teachers had a number of methodological reference

books and materials published to aid them. In the spring of 1944, general education courses were also begun, and also various adult education centres which organised numerous popular lectures for young people and the adult public.

II PROSVETNI RADNIK U NOR I REVOLUCIJI

